

نکته‌هایی از اخلاق پزشکی در سفر حج و سفرهای زیارتی

سرشناسه: اصفهانی، محمد مهدی، ۱۳۲۴
عنوان و نام پدیدآور: نکته‌هایی از اخلاق پزشکی در سفر حج و سفرهای زیارتی / نویسنده
محمد مهدی اصفهانی
مشخصات نشر: تهران: مؤسسه آموزش عالی علمی - کاربردی هلال ایران (وابسته به جمعیت
هلال احمر)، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری: ۳۶ ص
شابک ۷-۸۷-۲۷۸۰-۹۶۴-۹۷۸
وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا
یادداشت: کتابنامه
موضوع: اخلاق پزشکی (اسلام)
شناسه افزوده: مؤسسه آموزش عالی علمی - کاربردی هلال ایران
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۱ ن ۸ الف ۵۹/۷۲۵ R
رده‌بندی دیویی: ۱۷۴/۲
شماره کتابشناسی ملی: ۲۹۱۹۵۱۸

نکته‌هایی از اخلاق پزشکی در سفر حج و سفرهای زیارتی

تألیف: محمد مهدی اصفهانی
ناشر: مؤسسه آموزش عالی علمی - کاربردی هلال ایران
(وابسته به جمعیت هلال احمر)
جلد: مونا افضلی‌فر
تنظیم و صفحه‌آرایی: مژگان پاینده داری نژاد
شمارگان: ۳۰۰۰ جلد
تاریخ و نوبت چاپ: اول - پاییز ۱۳۹۱

کلیه حقوق اعم از چاپ، تکثیر و نسخه برداری برای ناشر محفوظ است.
(نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است)
نشانی: تهران، میدان فلسطین، خ ایتالیا، مؤسسه آموزش عالی علمی - کاربردی هلال ایران،
شماره ۱
تلفن: ۶۰-۸۸۹۹۳۹۵۹ دورنگار: ۸۸۹۵۴۰۰۷ کدپستی: ۱۴۱۶۶۴۴۹۹۳
وب‌سایت: www.helal-uast.ac.ir
پست الکترونیکی: info@helal-uast.ac.ir

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۷
مقدمه.....	۹
نکته‌هایی از اخلاق پزشکی در سفر حج، عمره و زیارات	
سفر پر خاطره.....	۱۱
خدمات پزشکی راهی نزدیک به مقام قرب الهی.....	۱۲
لحظه‌ای شیرین و افتخاری بزرگ.....	۱۲
همه می‌دانند، پس چرا باز گویی؟.....	۱۳
چه کسی صلاحیت بیان مباحث اخلاقی و از جمله اخلاق در	
پزشکی را دارد؟.....	۱۴
قاعده‌ای کلی و بسیار مهم، اما ساده.....	۱۶
انگیزه‌های رفتار اخلاقی در خدمات پزشکی.....	۱۷
ظهور اخلاق در رفتار.....	۱۹
هشدار ی تکان دهنده.....	۲۱
ضمانت پزشک و کارکنان خدمات پزشکی.....	۲۲
رهنمودی بی‌نظیر از امام‌المتقین ^(ع) برای پزشکان و پیراپزشکان...۲۴	
نکاتی دیگر درباره رابطه پزشک و بیمار.....	۲۶

- ۲۸..... نقش امید و تلقین در سیر بیماری
- ۲۹..... انتظار دارید پزشکان چگونه باشند؟
- ۳۰..... ارزش‌ها و اخلاق حرفه‌ای
- ۳۲..... سخن پایانی
- ۳۵..... منابع

پیشگفتار

همه ساله تعدادی از هموطنان ما برای ادای فریضه حج به کشور عربستان می‌روند. اما آنچه باعث می‌شود افراد بیشترین بهره را از فرائض این سفر ببرند، داشتن جسمی سالم و بدون ناراحتی است. این مسئولیت، همه جانبه است و پاسداری از تندرستی این جمعیت انبوه، که در میان آنان سالخورده‌گان، جوانان، افراد نیازمند به مراقبت‌های ویژه، همه با هم در سرزمینی دور از خانه و خانواده، در دیاری با مسائل خاص اقلیمی، اجتماعی و فرهنگی، در کنار میلیون‌ها میهمان از شرق و غرب و شمال و جنوب این جهان پهناور حضور دارند، ضرورت توجه به مسائل خاص بهداشتی را به شدت طلب می‌کند.

همانگونه که مراقبت‌های بهداشتی و رعایت دستورالعمل‌های مربوطه می‌تواند از وقوع هر حادثه ناگوار و خطرات جانی به آسانی پیشگیری نماید. سهل‌انگاری در مسائل مربوط به تأمین تندرستی زائران نیز می‌تواند خطرات جدی بدنبال داشته باشد.

تبیین و تشریح جنبه‌های مختلف بهداشتی در سفرهای زیارتی نقش مهمی در ارتقا سفر حج دارد. حفظ سلامتی

زائران برای بهره‌گیری از فضای معنوی حج از عمده‌ترین دغدغه‌های دست‌اندرکاران مرکز پزشکی حج و زیارت جمعیت هلال احمر جمهوری اسلامی ایران می‌باشد. مجموعه حاضر حاصل تلاش‌ها و تجربیات ارزنده و ارزشمند آقای دکتر محمدمهدی اصفهانی می‌باشد که پس از سال‌ها کسب تجربه در این عرصه به رشته تحریر درآورده‌اند. همچنین از زحمات همکاران محترم معاونت پژوهش مؤسسه آموزش عالی علمی کاربردی هلال ایران که در تهیه این مجموعه تلاش بسیار نموده‌اند تشکر و قدردانی می‌نمایم.

دکتر سیدعلی ریاض

دکتر سیدصمد آقامیری

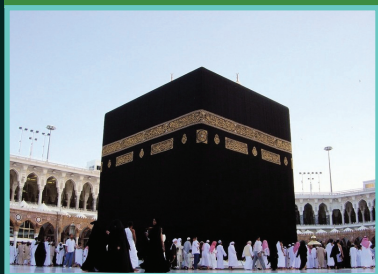
رئیس هیأت پزشکی حج   رئیس مؤسسه آموزش عالی علمی کاربردی هلال ایران

مقدمه

اگرچه آراستگی پزشکان و پیراپزشکان به زیور اخلاق همیشه زیبا و دل‌پذیر است اما اهمیت پای‌بندی اینان به بایست‌ها و شایست‌های اخلاق پزشکی به مراتب بیش‌تر است. در شرایط متفاوتی مثل سفر استثنائی حج تمتع (یا عمره) و سفرهای زیارتی که زائران شرایط خاصی دارند، از جمله دوری از وطن و خانواده، محدودیت دسترسی به امکانات، نگرانی‌های زائران در زمینه انجام درست مناسک، تغیر تغذیه و ساعات خواب و بیداری، زندگی دسته‌جمعی و مسائل آن، پزشکان و همکارانشان نقشی مهم‌تر و تأثیرگذارتر از همیشه بر عهده دارند. لذا پای‌بندی به موازین اخلاق پزشکی، و بالاتر از آن ظهور صفات والای انسانی، ایثار، تحمل ناملایمات، کار طاقت‌فرسا کردن و دم فرو بستن و بردبار بودن در برابر بسیاری از عوامل ناخوشایند از آنان انتظار می‌رود و البته آن گروه از پزشکانی که با آگاهی از این شرایط دشوار داوطلب خدمت می‌شوند و شرایط خوب زندگی و کار در وطن را ترک می‌کنند و از

درآمدهای بیش تر چشم می پوشند و آستین خدمت صادقانه بالا می زنند در حقیقت دعوت شدگانی هستند که پروردگار به آنها مأموریت ویژه خدمت داده است؛ مادامی که در انجام وظایف خود می کوشند و برای پاسخگویی به نیاز زائران حتی وقت کافی را برای حضور در اماکن متبرکه ندارند بدون تردید مورد توجه و عنایت ویژه پروردگار قرار می گیرند، توجه و عنایتی که هیچ معادل مادی برای آن قابل تصور نیست.

نکته‌هایی از اخلاق پزشکی در سفر حج و سفرهای زیارتی

■ سفر پر خاطره

مدت زمان سفر حج و زیارت اعتبار مقدسه کوتاه است، اما غالباً از همین سفر کوتاه خاطراتی برای تمام عمر به یادگار می‌ماند. چه بسیار کسانی که فقط یک بار در طول عمر و پس از سال‌ها انتظار موفق به این گونه سفرها می‌شوند، تأمین و مراقبت از سلامت این انسان‌ها در حقیقت انجام مأموریتی است که پروردگار مهربان به عهده پزشکان دعوت شده و همکارانشان قرار داده و بدون شک وجود مقدس پیامبر اکرم (ص) و معصومین علیهم السلام و به‌ویژه چشمان نگران حضرت ولی عصر (عج) ناظر شیوه رفتار و عمل دعوت‌شدگان برای خدمت به زائران است، رفتار شایسته و علمی و مسئولانه آن ذوات مقدس را خوشحال و سپاس‌گزار می‌کند و خدای ناکرده کوتاهی در انجام وظایف و یا رفتاری که دل‌زائری را بشکند و احترام یا حقی را از او ضایع کند خاطر آن بزرگواران را مکدر می‌سازد.

■ خدمات پزشکی راهی نزدیک به مقام قرب الهی

راه‌های متعددی برای تقرب به ذات پروردگار است که با نیت و انجام وظایف نوشته و نانوشته ارتباط دارد. با توجه به اهمیت فوق‌العاده و حیاتی مراقبت از سلامت زائران، می‌توان گفت که خدمات پزشکی راهی بسیار نزدیک برای نزدیکی به خدا و جلب رضای پروردگار است. در کتب جامع طبّی دوره تمدن اسلامی، حکمای بزرگ ما بر این نکته تأکید کرده‌اند و حتی کتاب‌های مستقلی نیز در این باب نوشته‌اند.

■ لحظه‌ای شیرین و افتخاری بزرگ

مدت زمان این سفرها کوتاه است، اما برکات خدمات صادقانه در این سفرها، می‌تواند حمایت و ویژه خداوند را در پی داشته و ذخیره‌ای نجات‌بخش و پرفایده برای حیات اخروی انسان باشد، و چه سعادت‌ی بالاتر از این که رضای

پروردگار، در دوران دشوار جهان پس از مرگ، بر سر انسان سایه بگستراند.

گمان نمی‌کنم لذتی باشکوه‌تر و بی‌نظیرتر از این لذت باشد که پزشک یا پیراپزشکی به‌هنگام بازگشت از مأموریت و وداع با پیامبر اکرم (ص) و یا اهل بیت ایشان (علیهم‌السلام) بتواند به زبان دل بگوید: «پروردگارا در این مدت با تمام توانم در جهت خدمت به بندگان تو و انجام وظایفم کوشیدم، و حال باید به وطنم بازگردم، شاید نتوانستم به حد کافی، مانند دیگران، به دعا و زیارت پردازم؛ امیدوارم از من و خدماتم راضی باشی».

■ همه می‌دانند، پس چرا بازگویی؟

مباحث اخلاقی و از جمله آن بخش مهم از اخلاق که به رابطه صاحبان حرف پزشکی با بیماران و همکاران مربوط می‌شود، مباحث ناآشنایی نیستند؛ هدف از بازگویی و تکرار این مباحث یادآوری است، چنان‌که حتی شخصیت بی‌مانندی هم چون حضرت امیرالمؤمنین علیه‌السلام به مقدار می‌فرماید: «یا مقدار عظمی: ای مقدار مرا موعظه کن». مقدار با ارزیابی جایگاه خود در مقابل عظمت مولایش متعجبانه

از این فرمایش اظهار شگفتی می‌کند و حضرت در پاسخ می‌فرماید که در هر موعظه‌ای اثری است.

■ چه کسی صلاحیت بیان مباحث اخلاقی و از جمله اخلاق در پزشکی را دارد؟

بدون شک شخصیت معنوی و میزان پای‌بندی گوینده به موازین اخلاقی، در میزان دلنشینی سخن و اثرگذاری آن در مخاطب تأثیر جدی دارد. در این صورت چگونه است که افرادی همچون من به خود اجازه می‌دهند که درباره اخلاق سخن بگویند یا در زمینه اخلاق و رفتار صاحبان حرف پزشکی مطلبی بنویسند؟

شاید پاسخ به این سؤال با اشاره به خاطره‌ای و نقلی تاریخی خالی از فایده نباشد: از یکی از شاگردان مرحوم مهدی الهی قمشه‌ای شنیدم که می‌گفت: «در تابستانی که کلاس‌های درس دانشکده معقول و منقول (الهیات) تعطیل بود و اکثر دانشجویان شهرستانی به نزد خانواده خود رفته بودند، ما چند نفر دانشجوی ساکن تهران به خدمت استاد رسیدیم و پس از اطمینان از این که استاد وقت آزاد دارد از او درخواست کردیم اجازه دهد برای بهره‌گیری از درس

اخلاق ایشان، روزها به خدمت‌شان برسیم، آن بزرگوار بعد از تأملی موافقت خود را مشروط به این که ۱۶ روز بعد به حضورشان برسیم اعلام کرد. در پایان اولین جلسه خصوصی درس اخلاق به استاد گفتم از این که چنین فرصتی را برای ما فراهم کرده‌اید سپاسگزاریم، اما می‌دانیم که جنابعالی برای ارائه این درس نه احتیاجی به صرف وقت برای مطالعه داشته‌اید و نه این که در ۱۶ روز گذشته کار خاصی داشته‌اید، چه شد که اجابت درخواست ما را به تأخیر انداختید؟ استاد درنگی کرد و گفت اگر کلاس اخلاق نبود پاسخ سؤالتان را نمی‌دادم، اما چون در این پاسخ نکته اخلاقی وجود دارد، به‌رغم میل باطنی جوابتان را می‌دهم؛ روزی که از من درخواست این مجلس درس را کردید هم اشتیاق شما و در مقابل آن وظیفه خودم را دیدم و هم از سویی خود را شایسته ارائه مباحث اخلاقی نمی‌دیدم، لذا تصمیم گرفتم در این سنّ زیاد، در هوای گرم تابستان تهران، مدت ۱۵ روز، روزه بگیرم تا در سایه این عبادت، شاید اندکی خودسازی و تزکیه نفس صورت گیرد با امید به این که امروز بر سخنم تأثیری باشد». نقل این خاطره از آن بزرگ‌مرد عارف واصل، کار را بر گویندگان و نویسندگان اخلاق بسیار سخت می‌کند، اما اشاره به نقلی تاریخی مشکل را آسان می‌کند.

در دهه دوم قرن اول هجری مسلمانان، که سوریه را فتح کرده بودند و به شهر حمص وارد شده بودند، می‌خواستند با صدای رسا در آن شهر اذان بگویند. یکی از اهالی نامسلمان

آن شهر، که صدای نافذ و بلندی داشت، برای این کار انتخاب شد. او نیز بر بلندی رفت و گفت: «ان المسلمین يقولون الله اكبر...» (مسلمانان می‌گویند الله اكبر...)! حالا نویسندگان و گویندگانی همانند من، بی‌آن که ادعای تزکیه و شایستگی کنند، همانند مؤذن حمص می‌گویند و می‌نویسند که اولیای خدا چنین گفته‌اند یا خوبان و شایستگان چنین کرده‌اند. امیدواریم مخاطبان نیز، بی‌آن که وجود ما را در این میان بینند، پیام اولیای الهی و نیک‌سیرتان راه‌یافته را دریابند.

■ قاعده‌ای کلی و بسیار مهم، اما ساده

در مکاتب گوناگون فلسفی برای رفتار اخلاقی^۱ معیارهایی

۱. ethics یا اخلاق و رفتار پزشکی شاخه‌ای است از فلسفه که در آن رفتار خوب و بد در عرصه پزشکی مورد قضاوت قرار می‌گیرد. در حقیقت، اخلاق حرفه‌ای نه فقط اخلاق فرد، بلکه رفتار حرفه‌ای مناسب را مشخص می‌کند. امروزه می‌توان موازین اخلاق پزشکی را برگرفته از این‌ها دانست:

قانون و فقه؛

عرف (عقل، وجدان، فطرت) و تاریخ؛

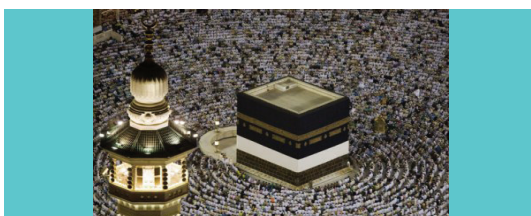
نوآوری‌ها و آرای فلاسفه.

نظریه‌های اخلاق پزشکی را نیز باید با توجه به این سابقه با نگاه مکاتب فلسفی مربوط بازنگری کرد؛ مثلاً،

در مکتب فلسفی پیامدگرایی (Consequentialism)، که در رأس آن نام جان استوارت میل به چشم می‌خورد، درستی یا نادرستی رفتار در نتایج آن اقدام بازشناسی می‌شود و پیامدها به صورت کلی و عمومی بررسی می‌شود. در ذیل این عنوان عناوینی همچون موردگرایی (Case Consequentialism) و سودمندی (Utilitarianism) و پیامدگرایی اجتماعی (Utilitarianism)، که نگاه سودگرایی برای بیش‌ترین افراد جامعه را هدف قرار داده است، شایسته بحث است.

در مکتب وظیفه‌گرایی (Deontologism)، که کانت و هم‌فکران او حامی این نظریه‌اند، عمل به وظیفه صرف نظر از پیامد آن مورد توجه است. البته، عمل به وظیفه با معیارهایی که برای وظیفه در فرهنگ متعالی اسلام می‌شناسیم نگرشی بسیار نزدیک به چیزی است که آن را در اخلاق پزشکی اسلامی مطرح می‌کنیم. مکاتب فلسفی دیگر همچون virtue ethics یا فضیلت‌گرایی، با تشویق به

وجود دارد که، صرف‌نظر از تأیید یا رد آن‌ها براساس مبانی فکری و عقیدتی، ممکن است آن معیارها به تحقق عملی رفتار اخلاقی نینجامد. اما قاعده‌ای ساده، برگرفته از آموزه‌های دینی، انسان را به رفتار شایسته وامی‌دارد و قاعده این است که انسان همواره خود را به جای گیرنده خدمت یا طرف رفتاری قرار دهد.^۲ در این صورت، هر انسانی با خود می‌گوید: «اگر من جای او بودم، چه رفتاری را انتظار داشتم؟ پس، حالا که به جای او نیستم، شایسته است چگونه رفتار کنم؟»

■ انگیزه‌های رفتار اخلاقی در خدمات پزشکی:

در دنیای امروز، رعایت اخلاق پزشکی با انگیزه‌های گوناگونی صورت می‌گیرد. اگرچه در هر حال بیماران از رفتار شایسته سود می‌برند، نگاهی به انگیزه‌های پزشکان جای تأمل دارد:

گروهی از بیم تعقیب قانونی و گروهی دیگر برای حفظ

رفتار ایثارگرانه و فداکارانه، و بالاخره آنچه امروز عملاً در جهان ما مورد توجه ویژه است، یعنی اصل‌گرایی یا *principlism*، به معنای رفتار قانون‌محور، هر کدام برای طراحی ساختار اخلاق و رفتار حرفه‌ای در عرصه پزشکی اندیشه‌ای و رهنمودی دارند.

۲. اشاره به گفته حضرت امیر المؤمنین (ع) به فرزندش: «یا بنی اجعل نفسک میزانا فیما بینک و بین غیرک فاحب لغیرک ما تحب لنفسک واکره لها ما تکره لها» (به نقل از کتاب محاسن احمد بن خالد برقی).

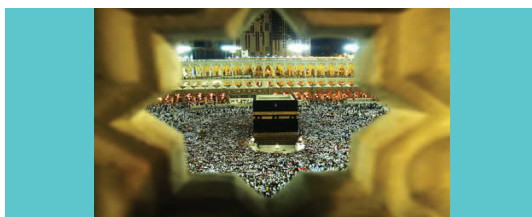
آبرو و گروهی با انگیزه کسب و جاهت اجتماعی با بیماران و گیرندگان خدمات پزشکی خوب رفتار می‌کنند، اما جمعی نیز پروردگار حکیم خیر را ناظر بر اعمال خود می‌بینند و در هر لحظه مراقب اندیشه و رفتار خویش‌اند.

تعهد و پابندی سه گروه اول به آنچه ذکر شد ممکن است ناپایدار و شکننده باشد و تجربه نیز نشان داده این سه گروه در وضعیت‌های نامتعارف تخلفات فراوانی کرده‌اند، اما پابندی دینی به تعهدات حرفه‌ای، یعنی «تقوای پزشکی»، ضامن مطمئن و پایداری است که در خلوت و جلوت و نیز در نظارت یا عدم نظارت قانون‌انسان را به ادای شایسته و دقیق وظایف وامی‌دارد.

این که گفته می‌شود وجدان اخلاقی با همه اهمیتش نمی‌تواند جانشین تعهد دینی باشد سخن حقی است که هزاران تجربه، به‌خصوص تجاربی که از توجیهات «نفس مسوٰله»^۳ سرچشمه می‌گیرد، آن را تأیید کرده است.

۳. نفس مسوٰله یکی از مراتب نفس است که بالهام از آیات ۱۸ و ۸۳ سوره یوسف این گونه نام‌گذاری شده است. نفس مسوٰله چهره‌ای منافقانه و توجیه‌گر دارد. اگر انسان در پیروی از نفس اماره خلاف می‌کند، می‌داند که خلاف می‌کند و، اگر نفس لوامه وارد عمل شود، انسان را در برابر خلاف مورد سرزنش قرار می‌دهد و راه اصلاح رفتار را پیش روی انسان می‌گشاید. اما نفس مسوٰله، با استفاده از توجیهات، کار خلاف را غیرخلاف و در شرایطی حتی لازم جلوه می‌دهد. از این لحاظ، خطر پیروی از نفس مسوٰله نه تنها کم‌تر از پیروی از اغراض نفس اماره نیست، بلکه راه اصلاح رفتار را نیز می‌بندد.

در محیطی لائیسم به‌رغم رفتار خوبی که ممکن است در خدمات پزشکی دیده شود، در بطنش این اندیشه نهفته است که «چه کنیم که به‌لحاظ قانونی مشکلی نداشته باشیم». از سوی دیگر، انگیزه اصلی پزشک یا پیراپزشک خداشناسی که برای خدمت در اوضاع دشوار سفر حج (تمتع یا عمره) و دیگر سفرهای زیارتی آستین همت بالا می‌زند و بر بسیاری از خواسته‌های مشروع خود پا می‌نهد چیز دیگری است و آن جلب رضای پروردگار در خدمت به مهمانان او و پیامبر (ص) و اهل‌بیتش (ع) و کسب افتخار خدمت‌گزاری آستان مقدس محبوب‌ترین انسان‌ها در نزد خداست.

■ ظهور اخلاق در رفتار

اگرچه در این نوشتار در پی تعاریف و بحث‌های فرعی نیستیم، تذکر نکته‌ای خالی از فایده نیست و آن این که وقتی سخن از اخلاق پزشکی است نگاه ما هم به بُعد ذهنی و هم به بعد رفتاری است. اصلاً در کلمه Ethics، که برگرفته از کلمه یونانی «اتیکت» به‌معنای رفتار است، نیز همین نکته نهفته است. اهمیت رفتار شایسته در خدمات پزشکی آن‌قدر مهم است که اگر به‌جای کلمه مرکب Medical Ethics

کلمهٔ تنهای Ethics را، بدون پیشوند یا پسوند پزشکی، به کار برند از آن همان معنای اخلاق پزشکی استنباط می‌شود، همان‌طور که همه از کلمهٔ دکتر، اگر بدون قیدی مثل دکتر ریاضیات یا دکتر شیمی ذکر شود، معنای پزشک را در ذهن خود می‌یابند، در حالی که کلمهٔ دکتر مشتق از کلمهٔ لاتین Doceo و معنای آن «آموزش دهنده» است. چون آموزش جزء جدانشدنی خدمات پزشکی بوده است، امروزه کلمهٔ دکتر (بدون قید) کلمهٔ پزشک را در ذهن آدمی متبادر می‌کند.^۴

بد نیست همین‌جا کلمهٔ دیگری را هم معنا کنیم: دئونتولوژی (Deontology)، معنای این کلمهٔ یونانی «وظیفه‌شناسی» است، با توجه به توضیحی که دربارهٔ کلمهٔ Ethics دادیم، از دئونتولوژی هم، بدون به کار بردن قید خاص، اخلاق پزشکی و در حقیقت رفتار پزشکی استنباط می‌شود و همان‌گونه که اشاره شد ظهور اخلاق در رفتار را می‌توان مشاهده و ارزیابی کرد. این سخن را با کلامی نورانی از حضرت امیرالمؤمنین (ع) به پایان می‌بریم: «اوضع العلم ماوقف علی اللسان و ارفعه ماظهر فی الجوارح و الارکان»^۵ یعنی پایین‌ترین مرتبهٔ دانش دانشی است که روی زبان متوقف باشد و عالی‌ترین مرتبهٔ آن دانشی است که در رفتار آدمی ظاهر شود.

۴. همچنان که کلمهٔ حکیم در فرهنگ گذشتهٔ ما نیز یادآور پزشک بود؛ زیرا حکمت (دانش استوار مورد تأیید عقل و وحی) تکیه‌گاه اصلی پزشکان شایستهٔ ما بوده است.

۵. نهج‌البلاغه، کلمات قصار.

■ هشدار ی تکان‌دهنده

گاهی انسان با دیگران بد رفتار می‌کند و گمان می‌کند این موضوع کم‌اهمیت است، اما شاید یک برخورد تند با فردی بیمار سبب رفتار پر خاشگرا نه او با خانواده‌اش شود و در نتیجه برخی اختلافات گذشته دوباره زنده شود. در این حال، کسی که با بیمار بد رفتار کرده نمی‌تواند خود را از پیامدهای آن، که دامن گیر خانواده بیمار هم شده، تبرئه کند.

در آیه ۱۲ سوره یس، مسئولیت انسان نه تنها در برابر اعمال خودش، بلکه حتی در برابر نتایج و آثار اعمالش نیز صریحاً ذکر شده است: «أنا نحن نحیی الموتی و نکتب ما قدّموا و آثارهم و کل شیء احصیناه فی امام مبین»^۶. نمی‌دانیم خدا در دیوان پردازش الهی (امام مبین) چگونه آثار ثانوی اعمال انسان را ارزیابی می‌کند، اما به‌طور یقین انسان فقط در برابر نتایج مستقیم رفتار و گفتار خود مسئول نیست و در برابر آنچه در پی این رفتار و گفتار در جای دیگر اتفاق می‌افتد هم مسئول است.

حال جا دارد به هشدار تکان‌دهنده دیگری نیز توجه کنیم، که متأسفانه کم اتفاق نمی‌افتد، کسی که

۶. ما مردگان را زنده می‌کنیم و آثار آنچه را از پیش فرستاده‌اند می‌نویسیم و همه چیز را در دیوان پردازش می‌سنجیم.

برای مسئولیتی انتخاب شده به کار دیگری که به آن گمارده نشده می‌پردازد و مسئولیت اصلی خود را ضایع می‌کند؛ مثلاً، کسی را برای نظارت بر بهداشت غذا در حج انتخاب کرده‌اند، اما او به جای انجام‌دادن کامل کار خود و نظارت بر امور مربوط به جابه‌جایی زائران مشغول می‌شود. حضرت امیرالمؤمنین (ع) در نامه کوتاهی خطاب به کمیل بن زیاد فرموده‌اند: «اما بعد، فانّ تضييع المرء ما ولى و تكلفه ما كفى لعجز حاضر و رأى متبر»^۷؛ یعنی این نشانه ناتوانی انسان و اندیشه‌ای ویرانگر است که انسانی در مسئولیتی که به آن گمارده شده کوتاهی کند و به مسئولیتی که از او خواسته نشده بپردازد.

■ ضمانت پزشک و کارکنان خدمات پزشکی

یکی از مباحث مهم فقهی و حقوقی و اخلاقی برای پزشکان و اعضای نهاد عرضه‌کننده خدمات پزشکی مبحث ضمانت است که در جای خود باید به تفصیل به آن پرداخت،^۸ اما در این جا فقط به ذکر چند نکته در این باره بسنده می‌کنیم.

۷. نهج البلاغه، نامه ۶۱.

۸. گستره مسئولیت در پزشکی و نگاهی دوباره به مصادیق ضمانت طبیب، از نویسنده همین مقاله، ۱۳۸۸.

مفهوم ضمانت در پزشکی این است که پزشک و دیگر اعضای گروه بهداشت و درمان باید مسئول و پاسخ‌گوی پیامدهای برخورد خود با بیمار یا گیرنده خدمات پزشکی باشد و این پاسخ‌گویی مستلزم رعایت چند شرط است:

۱. داشتن اطلاعات علمی کافی (براساس عرف زمان و مکان). به این ترتیب، مبادرت به خدمات پزشکی بدون استمرار در یادگیری و ناآگاهی از یافته‌های ضروری علمی، در صورتی که از لحاظ علم روز نادرست باشد، موجب ضمان است؛ یعنی، در برابر قانون و حتماً در برابر پروردگار مورد مؤاخذه قرار می‌گیرد.

۲. رعایت دقت و انجام دادن صحیح فرایند درمان و کوتاهی نکردن.

۳. اخذ رضایت آگاهانه^۹ (Informed Consent) (اخذ براءت) در مواردی که احتمال بروز عارضه یا خطری ناشی از شیوه درمان وجود دارد.

با توجه به این موضوع، جا دارد همیشه و به‌ویژه در خدمات پزشکی در حج تمتع یا عمره و دیگر سفرهای زیارتی بر ضرورت مطالعه و بازآموزی و آموزش مداوم تأکید شود و دستگاه‌های مسئول نیز به‌طور جدی به شرایط آموزش یادآور و نکته‌محور برای این مأموریت و

۹. اخیراً، حتی به‌جای رضایت آگاهانه بحث انتخاب آگاهانه یا Informed Choice را با توجه به بعضی شرایط خاص مطرح می‌کنند. به هر حال، اخذ براءت به‌معنای کسب اجازه برای انجام دادن خدمات پزشکی، البته با رعایت شرط اول و دوم ذکر شده در بالا، برای بیمار یا ولی اوست. در این صورت، پزشک در مقابل اتفاقی که ممکن است بیفتد ضامن نیست.

مسئولیت توجه کنند.

■ رهنمودی بی نظیر از امام المتقین (ع) برای

پزشکان و پیراپزشکان

از حضرت امیرالمؤمنین (ع) حدیثی نغز و پرارزش نقل شده است که می‌تواند سر لوحهٔ مباحث اخلاق پزشکی قرار گیرد: «من تطبّب فلیتق الله و لینصح و لیجتهد»؛^{۱۰} یعنی هر که به کار پزشکی و پیراپزشکی می‌پردازد باید تقوای خدا پیشه کند و خیرخواهانه آموزش دهد و در کار خود اجتهاد (نه فقط جهد) بورزد. بر این اساس، پزشک و پیراپزشک باید تقوای خود را، که زیربنای مطمئن اخلاق و رعایت حقوق فرد و جامعه و امر و نهی الهی است، رعایت کند و نهایت کوشش خود را برای عرضهٔ صحیح‌ترین و دقیق‌ترین و مطمئن‌ترین شیوهٔ خدمات پزشکی به کار گیرد.^{۱۱}

۱۰. بحارالانوار، ج ۶۲، ص ۷۲.

۱۱. این شرط لازم برای عدم ضمانت پزشک در قبال آثار منفی احتمالی درمان است و، همان‌گونه که در بحث مربوط به ضمانت بیان کردیم، به اخذ برائت نیز باید توجه شود.

بد نیست اشاره کنیم که امیرالمؤمنین (ع) در جای دیگری در وظایف حکومت اسلامی به جلوگیری از کار پزشکانی را که اطلاع علمی کافی ندارند تأکید کرده‌اند: «یجب علی الامام ان یحبس فساق من العلماء و الجهال من الاطباء» (من لایحضره الفقیه، ج ۳، ص ۲۰) و البته جهل و ناکارآمدی را باید با عرف علمی زمان سنجید.

اجتهاد در پزشکی یادگیری و آموزش مداوم و پژوهش مستمر و کاربردی را در درون خود دارد. وقتی انسان در رهنمودهای خاص خدمات پزشکی و ویژگی‌های لازم و پسندیدهٔ پزشکان و صاحبان حرف پزشکی غور می‌کند، معمولاً این عناوین را می‌یابد:

نظم در امور، مهارت و حذاقت، ادای امانت، جلب اعتماد مردم، بصیرت، مورد وثوق بودن، نیکوکرداری، رسیدگی خوب به بیماران، رازداری، آراستگی به محاسن و مکارم اخلاق (نظیر روحیهٔ ایثار، عفاف، وقار، تواضع، گشاده‌رویی، اخلاص در عمل، فرونشاندن خشم، گذشت از انتقام، صبر و استقامت، عاطفه، توکل به خدا، زهد و دل‌بستگی نداشتن به مال و مقام دنیا، صداقت، وفای به عهد، عدالت، بردباری و حلم، حیا و شرم، مدارا با مردم، کرامت و بزرگواری، خوف از خدا، امید به خدا، شجاعت، حسن ظن، انصاف، حق‌شناسی، بلندهمتی، احساس همدردی با بیمار)، بزرگداشت امر و نهی الهی، سعهٔ صدر و انتقادپذیری، فرق‌نگذاشتن میان فقیر و غنی و ضعیف و قدرتمند.

برای هر یک از مواردی که تحت عنوان «خصوصیات لازم و مطلوبِ پزشکان و پیراپزشکان» برشمردیم در آیات و روایات و سخنان حکمت‌آمیز بزرگان مستندات و توضیحات و شواهدی وجود دارد؛ اما، اگر کمی دقت و تأمل کنیم، می‌توانیم همهٔ این ویژگی‌ها را به صورت فشرده و نهفته در همان کلام نورانی حضرت امیرالمؤمنین (ع) بیابیم.

■ نکاتی دیگر دربارهٔ رابطهٔ پزشک و بیمار

به اعتباری، حساس‌ترین بخش خدمات پزشکی — چه در وضعیت عادی و چه در مواقعی مثل حج و دیگر سفرهای زیارتی — رابطهٔ پزشک و بیمار است و این بخش را هم از جهات شرعی و اخلاقی و قانونی و فرهنگی و هم از جهات اثربخشی درمان می‌توان بررسی کرد.

در گذشته‌های دور که تعلیم پزشکی بر عهدهٔ استادی حکیم، آن هم در طول زمان آموزش نظری و بالینی، بود، رفتار و شخصیت استاد بیش‌ترین تأثیر را در ساختار رفتاری و شخصیتی شاگرد و عملکرد آیندهٔ او می‌گذاشت و استاد نیز با معیارهای اعتقادی خود شاگردان خود را انتخاب و تربیت می‌کرد. در سوگندنامهٔ بقراط، که مربوط به ۲۵۰۰ سال قبل است، ویژگی‌ها و تعهدات شاگردان در آغاز فراگیری دانش پزشکی با معیارهای آن روزگار درج شده است، که بخش اصلی آن متوجه رابطهٔ پزشک و بیمار است. در همهٔ مقررات اخلاقی پزشکی، اعم از آن‌هایی که در قالب سوگندنامه‌ها و قوانین کشوری^{۱۲} و

۱۲. شاید قدیم‌ترین قانون حکومتی ناظر به مسائل پزشکی، به‌رغم شکل بسیار خشن آن، قانون حمورابی باشد که روی یک استوانه سنگی حک شده است. استوانهٔ مذکور، که از حفريات شوش به‌دست آمده، اکنون در موزهٔ لوور پاریس نگهداری می‌شود.

توافقات بین‌المللی^{۱۳} و مناجات‌نامه‌ها^{۱۴} و مانند این‌ها شکل گرفته‌اند، تأکید اصلی بر محور رابطه پزشکی و بیمار استوار است. تحقیقات برخی از پژوهشگران اهمیت موضوع ارتباط پزشکی و بیمار را حتی در سیر درمان نشان می‌دهد. مثلاً، ثابت شده اعتماد بیمار به پزشک و نقش پزشک در کاهش اضطراب بیمار و آرام‌سازی درون متلاطم و نگران و بالاخره مهارت پزشک در چگونگی به‌کارگیری علم و تجربه در روند درمان تأثیر به‌سزایی می‌گذارد.^{۱۵} همچنین، در همین بررسی اهمیت نحوه روبه‌روشدن و نگاه پزشک به بیمار، تحت عنوان رفتار غیر کلامی، با نسبت ۶۵ درصد در مقابل ۳۵ درصد سهم رفتار کلامی قرار گرفته است.^{۱۶} این اهمیت رفتار پزشکی را نشان می‌دهد که در اندیشه او خداجویی و توکل به خدا؛ در چهره او گشادگی؛ در رفتار او ادب؛ در بررسی‌های بالینی و معاینات او احساس مسئولیت و تعهد دینی موج می‌زند، و بدون شک در سخن چنین پزشکی عاطفه و هم‌دردی و احساس مسئولیت محسوس است.

محقق به نام پی‌یترونی (Pietroni) در تحقیقات خود

۱۳. غیر از بیانیه هلسینکی ۱ و ۲ و بیانیه‌های مکمل آن، که ناظر به اخلاق در تحقیقات پزشکی است، اعلامیه بلمونت با چهار اصل اتونومی (خودمختاری بیمار و ضرورت کسب اجازه او برای درمان) و عرضه خدمت مفید و پرهیز از زیان‌رساندن و عدالت در خدمات پزشکی مهم‌ترین اصول پذیرفته در سطح جهانی است، اگرچه بر سر این اصول، به‌ویژه اصل اول آن، جای مناقشه باقی است.

۱۴. از جمله مناجات ابن میمون و عساف و مناجات‌نامه انتشار یافته به‌همت مرکز تحقیقات اخلاق و تاریخ پزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران.

۱۵. Donald L. (۱۹۸۴). *Sociology as applied to medicine*, Patrice. ibid. ۱۶.

نشان داده که بیش از یک‌سوم اثربخشی درمان به چگونگی رابطهٔ پزشک و بیمار ارتباط دارد. وی، همچنین، در یک بررسی نشان داده است که در مطب یک پزشک متخصص قلب فقط ۱۰ درصد بیماران شرح حال کاملی از خود ارائه می‌دادند، وقتی این پزشک میز و صندلی خود را از فضای درون مطب به محوطهٔ بازی برد، که بیماران در آنجا جمع بودند، بیش از ۵۰ درصد بیماران در هنگام معاینه شرح حال کامل خود را به او دادند.^{۱۷}

■ نقش امید و تلقین در سیر بیماری

یکی از بهترین خدمات پزشکان در مراسم حج آرام‌سازی و کاهش نگرانی‌های بیماران است، که اهمیت آن به‌هیچ‌وجه از خدمات درمانی متداول آن‌ها، لااقل در آن موقعیت، کم‌تر نیست. محمد بن زکریای رازی، پزشک بزرگ ایرانی، توصیه کرده که پزشک، حتی اگر خود به شفا یافتن بیمار امید ندارد، باید همواره بیمار را به بهبودی امید دهد؛ زیرا مزاج جسم تابع مزاج نفس است.^{۱۸}

۱۷. اخلاق و تاریخ پزشکی (۱۳۸۰). از نویسندهٔ همین مقاله، تهران، دانشگاه علوم پزشکی ایران.

۱۸. نگاهی به آثار و جایگاه علمی محمد بن زکریای رازی و بهاء‌الدوله رازی (۱۳۷۶). از نویسندهٔ همین مقاله، تهران، دانشگاه علوم پزشکی ایران.

حضرت رسول اکرم (ص) به هنگام عیادت بیماران با کلماتی امیدبخش آن‌ها را به شفایابی امیدوار می‌ساخت^{۱۹} و مردم را به نفوس خیرزدن و پرهیز از هر گونه کلام و رفتاری که موجب افزایش نگرانی بیمار شود توصیه می‌فرمود.^{۲۰} بررسی‌ها و تجربه‌های فراوانی در مورد نقش امید در ارتقا و تسریع سیر شفایابی و نیز نقش مثبت و منفی تلقین در بهبود یا احساس تشدید بیماری و سیر منفی درمان وجود دارد.^{۲۱} پیشرفت‌های دانش ایمونولوژی (ایمنی‌شناسی) در زمان ما این نقش‌ها را به‌خوبی نشان می‌دهد^{۲۲} و همه این‌ها بیانگر این واقعیت است که چگونگی رفتار و سخن گفتن و طرز نگاه کردن پزشک نقش مهمی در سیر درمان دارد.

■ انتظار دارید پزشکان چگونه باشند؟

در سال ۱۳۸۴، بخش پزشکی اجتماعی دانشگاه علوم پزشکی تبریز در برنامه‌ای پژوهشی از همه دانشگاه‌های علوم پزشکی

۱۹. کان (ص) يقول له: لا بأس عليك ستشفى ان شاء الله قريباً (سفینه البحار، ج ۲، ماده عیادت).

۲۰. قال (ص): اذا دخلتم على المريض فتفسوا له في الاجل فان ذلك لا يرد شيئاً و لكنه يطيب النفس (بحار الانوار، ج ۸۱).

۲۱. همدم بیمار (۱۳۸۴). از نویسنده همین مقاله، تهران، دانشگاه علوم پزشکی تهران.

۲۲. همان.

کشور در مورد ویژگی‌های علمی و اخلاقی و رفتاری پزشکان نظرخواهی کرد. آنچه در ادامه ملاحظه می‌شود مجموعه‌ای از پاسخ‌های ۴۰ دانشگاه و برخی صاحب‌نظران مستقل در زمینه انتظارات اخلاقی و رفتاری پزشکان است.

■ ارزش‌ها و اخلاق حرفه‌ای

بیماران و افراد جامعه باید بتوانند در مورد زندگی و سلامت خود به پزشکان اعتماد کنند. بنابراین، از یک پزشک عمومی خوب انتظار می‌رود:

۱. برای شخصیت و حقوق بیماران اهمیت قائل شود و

موارد زیر را عملاً مراعات کند:

۱-۱- مراقبت از افراد سالم و بیمار را با هدف

ارتقای سلامت آنان در درجه اول اهمیت قرار دهد؛

۱-۲- با همه بیماران با خوش‌رویی و احترام و

دل‌سوزی رفتار کند؛

۱-۳- برای شخصیت و مسائل خصوصی و

نگرانی‌های بیماران ارزش قائل شود؛

۱-۴- با حوصله به سخنان بیماران گوش کند و

برای نظر آن‌ها ارزش قائل شود؛

۱-۵- اطلاعات مورد نیاز بیماران را شناسایی و به زبانی ساده به آنان منتقل کند؛

۱-۶- به حق بیماران درمورد دخالت تام آنان در تصمیماتی که برای سلامت و بیماری‌شان گرفته می‌شود احترام بگذارد؛

۱-۷- دانش و مهارت حرفه‌ای خود را به‌روز کند؛

۱-۸- محدوده صلاحیت‌های حرفه‌ای خود را به‌خوبی بشناسد؛

۱-۹- صادق و قابل اعتماد باشد؛

۱-۱۰- برای اطلاعات محرمانه ارزش قائل شود و از آن‌ها به‌خوبی محافظت کند؛

۱-۱۱- عقاید شخصی خود را در حرفه خود دخالت ندهد؛

۱-۱۲- هرگاه به مشاوره یا ارجاع بیماران نیاز باشد، با علاقه و به‌موقع اقدام کند؛

۱-۱۳- هیچ‌گاه از موقعیت خود سوء استفاده نکند؛

۱-۱۴- برای بهبود مراقبت بیماران و ارتقای سلامت جامعه، با دیگر همکاران و اعضای تیم مراقبت به‌خوبی همکاری کند؛

۱-۱۵- با در نظر گرفتن سوابق و ارزش‌های فرهنگی گوناگون افراد، به آن‌ها احترام بگذارد؛

۱-۱۶- همواره تمایل خود را به تسکین درد و رنج بیماران نشان دهد.

۲. در توزیع امکانات و خدمات بین بیماران و جامعه و

- همکاران عدالت را مراعات کند؛
۳. با عقاید و دیدگاه‌های همکاران و بیماران با سعه صدر و انعطاف‌پذیری و منطق صحیح برخورد کند؛
۴. از نظرها و انتقادهای و پیشنهادهای همکاران و مسئولان برای شناسایی نقاط ضعف و بهبود فعالیت خود استقبال کند؛
۵. موازین بهداشت جسمی و روانی و اجتماعی و معنوی را در رفتار خود مراعات کند؛
۶. منافع سازمان و جامعه را بر منافع شخصی مقدم دارد؛
۷. شئون حرفه‌ای و انسانی را در محیط کار و جامعه رعایت کند؛
۸. اصول اخلاقی مرتبط با مراقبت‌های پزشکی و مسئولیت‌های قانونی حرفه پزشکی را رعایت کند.

■ سخن پایانی

اگرچه کتاب‌های بسیاری در زمینه اخلاق پزشکی نوشته شده و صدها مقاله در این باره انتشار یافته و کنگره‌ها و کنفرانس‌ها و همایش‌های بسیاری با این عنوان برگزار شده

است، آنچه می‌تواند بیماران را از رفتار آمیخته به موازین اخلاقی پزشکان و مراقبت‌های پزشکی و مسئولانه آنان بهره‌مند سازد عزم آنان به بازشناسی مقام و منزلت پزشک و قداست پزشکی و وظایف شرعی و قانونی مرتبط بر این جایگاه است. یک عرصه برای تمرین و در عین حال یک میدانِ آزمون حضور پزشکان در مراسم حج همراه زائران یا برای خدمت به زائران در اماکن متبرکه است. عمر این سفر و مسئولیت‌های ویژه پزشکان در این مراسم کوتاه است، اما نتایج آن می‌تواند هم برای بیماران و هم برای خود پزشکان برکات فراوانی در دنیا و آخرت به ارمغان آورد. خوشا به حال آنان که با درک عمیق این مسئولیت‌ها و تلاش و بردباری خود ره‌توش‌های بی‌مانند فراهم می‌سازند.

مریزاد دستی که مرخستگان را
شفای تن و راحت جان رساند

منابع

- اصفهانی، محمدمهدی (۱۳۷۲). اخلاق حرفه‌ای در خدمات بهداشتی و درمانی، دانشگاه علوم پزشکی ایران
- اصفهانی، محمدمهدی (۱۳۸۴). همدم بیمار، دانشگاه علوم پزشکی تهران
- اصفهانی، محمدمهدی (۱۳۸۰). اخلاق و تاریخ پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی ایران
- اصفهانی، محمدمهدی (۱۳۸۸). «اندیشه و مهر حکیمانه در رفتار طبیبانه»، اخلاق و تاریخ پزشکی (مجله دانشگاه علوم پزشکی تهران)
- اصفهانی، محمدمهدی (۱۳۹۰). اخلاق در نظام سلامت، سازمان مدیریت صنعتی

